

Др Мира РУЖИЋ
Филозофски факултет
Београд

КОМИНИ (MUNICIPIUM S...) У СВЕТЛУ НОВИХ ИСТРАЖИВАЊА

Археолошко налазиште Комини код Пљеваља познато је археолошко налазиште још током XIX века. У раду је дат кратак историјат истраживања који нас подсећа на великане светске и наше археологије, истраживаче овог римског града у залеђу провинције Далмације. Приказани су резултати систематских археолошких ископавања некропола I и II, обављених у периоду од 1964. до 1976. године, али и нови подаци добијени ископавањима локалитета *Град* током 2007. и 2008. године. Они нам употпуњују слику о граду који је доживео нагли процват крајем II века, врвео од живота током III века, а потом се средином IV века угасио. Мистерију његовог нестанка донекле нам осветљавају ископавања обављена 2009. године у селу Отиловићи. Ту је, поред остатака античке некрополе, откривена и ранохришћанска црква с гробницом.

Иако су предмет овог рада резултати нових истраживања Муниципијума С..., није на одмет подсетити се оних чија су истраживања полако слагала јединствен и необичан мозаик о провинцијском граду који се током II века уздигао до муниципалног статуса и изнедрио својствену културу и уметност, јединствену и тако различиту од онога што смо навикли да подразумевамо под појмом римска цивилизација. Светски познати истраживач, Артур Еванс (сл. 1), који је поред епохалних ископавања на Криту нашао времена да крајем XIX века посети ове крајеве, био је не мало изненађен оним што је видео и оставио нам је значајне податке који дају и данас смернице новим истраживањима.¹ Карл Пач (сл. 2), бечки професор и кустос Земаљског музеја у Сарајеву, први је на прави начин објавио и приближио научној

¹ Evans, A., Antiquarian Researches in Illyricum, *Archaeologia* 49, 1885, 1–167.

јавности епиграфске сиомеинке овога краја.² Професорка Александрина Цермановић Кузмановић и академик Драгослав Срејовић (сл. 3) обавили су прва права археолошка ископавања у Коминима. Она су започета далеке 1964. године у оквиру пројекта чији су реализатори били Филозофски факултет у Београду, Републички завод за заштиту споменика културе са Цетиња и Завичајни музеј у Пљевљима. Током ископавања која су, са малим прекидима, трајала све до 1976. године, откривене су две античке некрополе – некропола I (сл. 4), која се налази на мањем платоу Белог брда, где је истражено 385 гробова кремираних покојника и некропола II (сл. 5), која се простире на три заравњене терасе источно од падине Белог брда, на којој је откривено 295 гробова махом кремираних покојника, али и са извесним бројем инхумација.³ Гробнице виђенијих породица и позната алеја са стелама, откривени и истражени на некрополи, пружили су нам, по први пут могућност да директно упоредимо археолошке и епиграфске податке.

Захваљујући богатој и исцрпној документацији коју су нам наше старије колеге оставиле, данас смо у могућности да упоредимо налазе из Коми́на са најновијим истраживањима на пољу провинцијске археологије, али и да закључке о настанку насеља и његовом становништву, степену и путевима романизације употпуњимо новим подацима.⁴ Проблем прерастања домородачког насеља у римски град, а пре свега састав становништва које су Римљани затекли на овом тлу, представља један од најзанимљивијих али и најтежих задатака које археолози и историчари треба да реше. До сада су нам они који су живели у том граду познати углавном на основу података које нам пружају некрополе. На споменицима из Коми́на срећемо оне који су, привучени могућностима које даје новоосновани град, преселили своје породице из развијеног приобалског дела провинције Далмације како би учествовали у администрацији града, управљали рудницима или надгледали експлоатацију шума. Неуобичајени ликови које срећемо на надгробним обележјима, као и имена која се на њима јављају, обиље керамичког материјала које није уобичајено за римску епоху, а које се налази као гробни прилог заједно са чисто римским материјалом, сведоче о јаком домородачком супстрату, који је током II–III века добрим делом романизован. Познато је да домородачко становништво римских провинција своја веровања најдуже задржава у начину сахрањивања и религијским веровањима. Зато није необично да се заједно са чисто римским ритуалом сахрањивања, пре свега на некрополи I, јављају облици гробова чије блиске аналогije налазимо у, како

² Patch, C., *Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien*, *Wiss. Mitt. aus Bosnien und d. Hercegovina*, 1896–1912

³ Цермановић-Кузмановић, А., *Комини*, Београд 1998.

⁴ Mirković M., *Municipium S(:) A Roman Town in the Central Balkans, Komini near Pljevlja, Montenegro*. BAR international series, S2357.

бисмо ми археолози рекли, праисторијским и протоисторијским културама Балкана. Урне заштићене венцем од камена и поклопљене каменом плочом или посудом само су један од примера који показује континуитет у схватању загробног живота још од бронзаног доба (сл. 6).

Веома је интересно питање шта је то утицало и шта је навело Рим да у планинском залеђу провинције чији су градови цветали на приморју, једном насељу додели муниципални статус. Један период наше провинцијалне археологије карактерисао је нагли пораст интересовања за античко рударство и металургију. Несумњиво да су рудна богатства била оно што је за Империју било од изузетног значаја, па тако и у балканским провинцијама. Чини се, међутим, да у Коминима ситуација није тако једноставна и једнострана. Свакако да је близина рудника олова и цинка у Шупљој Стјени била важан фактор у формирању муниципијума. Међутим, гробни прилози откривени у некрополама I и II, уз потпуно одсуство карактеристичног материјала који се обично повезује са рударским областима, пасторални ликови које срећемо на надгробним споменицима, као и њихов најчешћи декоративни мотив – винова лоза, представљају нам једну идиличну слику краја који је обиловао дрветом и лозом, а који је био познат и по узгоју коња. Осврнућу се само на неколико примера који илуструју ову слику. Известан број гробова са некрополе I, покојника чији су кремирани остаци похрањени у урну, као прилог има карактеристичан криви нож који је и данас познат као виноградарски нож (сл. 7). Преостали прилози у овим гробовима хронолошки их опредељују у II век. На некрополи II, која је нешто млађа, овај тип гробова није познат, али нам зато надгробни споменик Аурелије Максимине на бочној страни приказује мушкарца (вероватно Силвана) који у руци држи баш такав нож као и геније јесени на ципусу Паконије Монтане (сл. 8) који на левом рамену носи корпу са грождем, а у десној један грозд.⁵ Ове представе само су потврда онога што нам је познато као процес познат под називом *interpretatio romana*. На територији Далмације познати су бројни завети Силвану, староиталском божанству плодности, посебно винове лозе. Силван је у Илирику наследио неко старије илирско божанство, те Далмација постаје ново средиште овог илирско-римског божанства, чији се култ потом проширио на Мезију, Тракију и Дакију. Узгој коња играо је, такође, веома важну улогу у економији залеђа провинције Далмације. Поред познатог епиграфског споменика из Избичања, истина из нешто каснијег периода, међу осталим подигнутим грађевинама, помињу се и штале. Међу налазима из некрополе II, у гробу спаљеног покојника чији су остаци били похрањени у сандуче од лапорца, налазио се и стаклени пехар украшен медаљонима са

⁵ Ружић М., Силван и Херкул у загробним веровањима становника Муниципијума С..., *Архашка* 2, Београд 2008, 103–118.

коњским протомима (сл. 9). Овај јединствени пехар, који нема аналогија у познатој литератури, произведен је у келнским радионицама и датује се у III век на основу одређених типолошких карактеристика и декоративних елемената (нпр. мрежаста орнамент). Посматрајући овај пехар, неизбежно је дозвати и присетити се култа Немезе, богиње која даје победу на бојном пољу, али и богиње агона, коју су поштовали ослобођеници и робови, као и гладијатори и други борци у арени.⁶ Она обезбеђује или ускраћује победу и при том будно мотри на правила игре. На њеним ретким ликовним представама јавља се уз атрибуте као што су теразије, мач, лук и стрела и, што је за нас најинтересантније, точак, бич и узде. Управо овој богињи посвећена је једна ара за коју можемо скоро сигурно тврдити да потиче из Комина, а са њом можемо повезати и зделу израђену у техници сендвич (*fondi d'oro*) стакла, где је између два слоја стакла уметнут златни листић.⁷ На њему је представљен коњ, на чијој бутини је угравирано слово Б, а изнад њега је натпис који нам открива његово име – *Beatus*. Не можемо се отрнути утиску да његов спори и поносни кас одаје победника хиподрома. Слика Комина с краја II века током III века постаје нам жива, узбуђујућа и блиска. Сливовит, шумом и рекама богат предео у коме је никао град *Municipium S...* треба допунити мишићавим коњима који јуре по бескрајним пашњацима, док у граду влада врева и узбуђење пред трке у којима је *Beatus* фаворит. Непрегледне шуме биле су још једно од природних богатстава залеђа Далмације за које је Рим био изузетно заинтересован. Дугу традицију у обради дрвета, још из предримског периода, можемо да наслутимо и на неким каменим надгробним споменицима из Комина, на којима се у начину обраде препознаје вешта рука дрводеља.⁸

Какав је био свакодневни живот житеља града, овоземаљски живот са свим радостима и проблемима које носи са собом? Свакако да је то било питање које је заинтриговало и прве истраживаче Комина. Стога су, упоредо са ископавањима на некрополама, у периоду од 1972. до 1974. године, вршена и пробна, сондажна ископавања на простору града. Она су дала веома индикативна сазнања о постојању бедема и грађевина које су нарочито добро очуване у северозападном делу локалитета. После скоро 35 година на истом задатку опет су се нашле институције које су и започеле археолошка ископавања у Коминима.⁹ Филозофски факултет у Београду,

⁶ Ружић М., Стаклени пехар са медаљонима из Муниципијума С..., у: *Vestigatio Vetustatis*, Београд 2001, 411–427.

⁷ Tasić, D., АГΩΝ – Kult herojskog nadmetanja, Novi Sad 2011, 76–77, нар. 10.

⁸ Цермановић Кузмановић А., Римско-илирске некрополе у Коминима, *Велика археолошка налазишта у Црној Гори*, Београд 1977, 46.

⁹ Нова истраживања обављена су захваљујући разумевању и финансијској подршци Општине града Пљевља и тадашњем председнику, господину Филипу Вуковићу.

Републички завод за заштиту споменика културе на Цетињу и Завичајни музеј у Пљевљима обновили су сарадњу и током октобра 2007. године наставили археолошка истраживања у Коминима. Ограничени простором и временом, а пратећи податке које су дала претходна ископавања, пажња је усмерена на простор где би требало очекивати јужни бедем и капију града. Морам на овом месту да нагласим да наша ископавања не би била комплетна и методолошки исправна да нам у помоћ нису притекле колеге из геодетске управе, из градског катастра, које су заједно са нама формирале стабилну мрежу која омогућава прецизно лоцирање објеката. У току кампање која је трајала 15 дана истражена је површина од око 300 м². Већ први дани ископавања дали су позитивне резултате. Зидови, који су се већ наслућивали испод хумуса и наслага отпада на ћувику који нам је био полазна тачка, полако су почели да израђају (сл. 10). Показало се да је реч о бедему широком 2 м, грађеном на начин уобичајен за антички период – између два лица зида, грађена од делимично обрађених камених блокова везаних малтером, насипа се трпанац, односно мешавина ломљеног камена и опеке урођена у малтер. Бедем је праћен од истока ка западу и завршава се објектом вероватно квадратне основе. Ради се о једној од кула јужног бедема (кула 1), чији је источни део очуван до висине пода, док је западни доста оштећен. У источном делу ове куле очувани су и рушевински слојеви. Студенти археологије који су учествовали у тим ископавањима имали су прилику да на лицу места виде оно о чему су на часовима слушали, тј. да се увере како тече обрушавање једног објекта и зашто се античари обрадују када приликом ископавања, наиђу на остатке обрушене кровне конструкције коју чине имбрекси и тегуле.¹⁰ Познато је да се кровна конструкција обрушава прва и да испод ње треба очекивати под објекта. Испод шута наше куле већ се назирао малтерни под, карактеристичне црвенкасте боје коју даје издробљена опека. Услед лоших временских услова кула није истражена до нивоа пода. С обзиром да је наставак бедема према западу у већој мери оштећен, определили смо се да покушамо да макар наслутимо шта крије блага узвишица која се налази око 55 м западно од куле 1. Откриће солидног зида правца исток – запад, који изгледа скреће према северу, даје нам могућност да верујемо да се ради о још једној кули јужног бедема (кула 2). Откриће ових структура није нас изненадило, јер је и било очекивано. Јужно од откривене куле 1, на нижој коти узвишења, откривен је објекат правоугаоне основе, грађен од ломљеног камена везаног блатом. Он се налази ван бедема града и на основу стратиграфије и начина градње чини се да представља старију грађевинску фазу насеља – можда оног које је касније добило статус града.

¹⁰ Пројектом археолошких ископавања руководио је Радоман Манојловић, директор Завичајног музеја у Пљевљима, а теренским ископавањима др Мира Ружић, научни сарадник Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду.

Уз овај објекат, уз његову западну фасаду, открпвена је једна калотаста пећ потковичасте основе, која припада истој грађевинској фази. Сви архитектонски остаци откривени ископавањима 2007. године јако су лоше очувани. То је наравно дуг вишевековне употребе античког грађевинског материјала. Скоро потпуно одсуство покретног археолошког материјала спречава нас да нешто ближе кажемо о апсолутној хронологији грађевинских фаза које смо уочили.

Археолошка истраживања локалитета *Град* у селу Комини настављена су 2008. године.¹¹ Потврђена је претпоставка да се на простору ограниченом с југа Бабића потоком, с истока реком Везичницом а са севера савременим асфалтним путем налазе остаци римског града. Ископавања су вршена паралелно на два сектора: на јужном сектору (сектор јужног бедема) и источном сектору.¹²

На јужном сектору настављена су ископавања започета 2007. године. Систематски су истражени и детаљно технички снимљени делови јужне фортификације Града који су остали очувани: куле 1 и 2 и део јужног бедема. Реч је о објектима приближно квадратне основе (6,25 x 6 м) изграђеним од полуобрађених камених блокова везаних малтером. Кула 1 очувана је најбоље у јужном делу, где је очувана и супструкција и малтерна подлога пода (сл. 11), док је у југоисточном углу очуван и сегмент пода који чине квадратне опеке мањих димензија (18 x 18 x 5 cm). На кули 2 уочене су најмање две грађевинске фазе: старија грађевинска фаза слична је градњи куле I (полуобрађени камени блокови везани малтером) док млађу фазу одликује лошија градња с обзиром да је као везиво коришћено само блато а не малтер. Веома је важно истаћи да су у шуту и зидовима куле II констатоване и правоугаоне опеке с печатом PAS (сл. 12). Покретни археолошки материјал опредељује старију фазу куле 2 у крај II века, а њену обнову у крај III века. Међу овим налазима посебно је интересантан налаз мортаријума, откривен у слојевима шута млађе грађевинске фазе. Реч је о већем фрагментованом мортаријуму с масивним изливником. На основу очуваних елемената било је могуће извршити потпуну реконструкцију посуде. Мортаријум је рађен на витлу од пречишћене глине, смеђе-црвене боје печења. Унутрашња страна посуде огрубљена је комадима кварцита који су утиснути у меку глину током израде. На ободу мортаријума уочен је радионички печат са натписом

¹¹ Пројектом археолошких ископавања руководио је Радоман Манојловић, директор Завичајног музеја у Пљевљима, а теренским ископавањима др Мира Ружић и др Миодраг Сладић, научни сарадници Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду и др Мирослав Вујовић, доцент Одељења за археологију Филозофског факултета у Београду.

¹² И те године радови су обављени уз финансијску подршку града Пљевља. Посебну захвалност дугујемо Црвеном крсту Пљеваља, у чијим просторијама је екипа становала и радила.

у два реда: *AP. VLPI | VLPIARI*. Натпис је изведен словима латинске капитале у пољу неправилног правоугаоног облика. Највероватније се састоји од имена произвођача или власника радионице које је наведено у трочланој именској формули (*tria nomina*): (fecit). AP(pius). Ulpi(us) | Ulpiari(us). По досадашњим сазнањима, радионички печат са овим именом није забележен, што цео налаз чини још значајнијим. Присуство мортаријума у дубини провинцијске територије Далмације упућује на време када би се могло очекивати интензивније досељавање становништва с већ усвојеним римском начином живота, а посебно припреме и конзумирања хране. Судећи према наведеном гентилицијуму (*Ulpus*), овај мортаријум може се датовати у II–III век, што одговара археолошком контексту у коме је откривен и периоду највећег успона Муниципијума С.¹³

Археолошка истраживања на источном сектору дала су веома добре резултате, и поред проблема који су се појавили услед нерешених имовинско-правних односа.¹⁴ Откривене су две грађевине (грађевина I и II) међу којима постоји извесна хронолошка разлика (сл. 13). Грађевина I представља луксузни објекат (димензија око 19 x 18 м) који се састоји од 6 одаја приближно квадратне основе и једне мање одаје која се завршава лучним зидом (апсидални простор). Објекат је грађен од полуобрађених камених блокова везаних малтером, уз обилато коришћење сиге као грађевинског материјала који је лак за обраду и омогућава лакше конструисање прозорских и вратних отвора. Зидови одаја овог објекта (дебљине око 0,60 м) били су богато декорисани фрескама са различитим геометријским и фигуралним мотивима, веома богатог колорита. Луксузност грађевина наглашена је открићем система подног грејања (хипокауст) у најмање две просторије. Печати на опекама које су служиле за конструкцију хипокаустних стубића и подова одаја (с печетом METR), указују на постојање локалне радионице која је снабдевала град грађевинским материјалом и истоветне су онима коришћеним при изradi пода у кули I.¹⁵ Судећи по покретном археолошком материјалу, грађевина је подигнута средином II века, али је крајем III или почетком IV века претрпела поправке које се очитују у другачијем начину градње, уз употребу обрађеног камена мањег формата и уз ретку употребу малтера као везива. Изгледа да је живот ове грађевине прекинут крајем IV века, у

¹³ Vujović, M., Cvijetić J., Mortaria from Komini – Municipium S., Montenegro, *Гласник Српског археолошког друштва* 26/2010, Београд 2011, 105–112.

¹⁴ Највећи део археолошког налазишта налази се на парцелама које су у приватном власништву. Захваљујући разумевању ментана Комина, поједини делови локалитета били су нам доступни за ископавања.

¹⁵ Опеке с печатима PAS и METR откривене су и приликом истраживања некрополе II у Комини: Cermanović-Kuzmanović A., Srejović, D., Marković Č., Komini, Pljevlja – nekropola antičkog grada, *Arheološki pregled* 9, Београд 1968, 113–115.

моменту када се и сам град напушта. Првобитна намена грађевине није за сада поуздано позната пошто још није откривена у потпуности. У време обнове, крајем III или почетком IV века, свакако да је имала и извесни култни карактер. На то указује налаз 3 жртвеника (од којих је један био посвећен Силвану) који су били прислоњени уз јужну фасаду објекта (сл. 14).

Грађевина II налази се јужно од грађевине I а откривен је само њен источни део. Реч је о лонгитудиналној грађевини која се простире у правцу исток – запад и која се састоји од 2 низа мањих одаја приближно квадратне основе (димензија 8 x 8 м). Зидови овог објекта грађени су од обрађеног камена мањег формата повезаног размућеном глином, ретко малтером. Начин градње и стратиграфски подаци кажују да је овај објекат изграђен у време обнове грађевине I, односно крајем III или почетком IV века, на шта упућује и налаз бронзаног новца Константина I, кован у Лугдунуму око 310. године. Напуштање грађевине крајем IV века уочава се и на овом објекту.

Очекивања да се западно од поменутих грађевина налазе још интересантнији делови града, поткрепљена налазима капитета и делова стабла камених стубова, потврђују геофизичка испитивања обављена током јесени 2008. године. До сада добијени резултати говоре о постојању луксузних јавних грађевина (храм, форум) у центру града који је био опасан и заштићен бедемима (?). Осим на простору унутар бедема (*intra muros*) градски живот се одвијао и на широком простору ван бедема (*extra muros*) који је ограничен с једне стране Бабића потоком, а с друге Везичницом.

Град у Коминима интензивно је живео до друге половине IV века када је нагло и потпуно напуштен. Одговор на питање шта се догађало током V и VI века, где је било ранохришћанско језгро пљеваљског краја, дала су археолошка истраживања обављена током 2009. године у селу Отиловићи, смештеном 7 км источно од Пљеваља. На малом простору Отиловићког поља, окруженог планинским венцима, може се пратити континуитет живљења од праисторије до средњег века.

Случајно откриће два пирамидална надгробна ципуса, откривена приликом земљаних радова који се изводе ради потреба изградње цементаре, означило је почетак једног интересантног и бурног археолошког лета у пљеваљском крају (сл. 15). Обиласком терена већ првог дана након открића ципуса, констатовали смо да је на овом простору постојала римска некропола, слична оној у Коминима. Како су багери већ одрадили велики део посла, остало је само да евидентирамо остатке кружних гробних јама са деловима урни које су у њима биле похрањене. Захваљујући разумевању инвеститора, мања површина терена на којој су нађени ципуси остала је недирнута, заједно са делом малтерног пода који је указивао на постојање грађевине. Надајући се да ћемо коначно утврдити контекст у коме су се налазили ципуси, екипа Филозофског факултета прионула је на ископавања која су трајала

скоро два месеца.¹⁶ Како су истовремено вршена истраживања и два тумула у непосредној близини, сваки дан доносио је нова изненађења. На сектору I, где су пронађени ципуси, већ први налази откривени приликом ископавања показали су да није реч о римском сепулкралном објекту. Делови прозорских окана већ су нам дали повода да наслутимо ранохришћански карактер ове грађевине која је негирала римску некрополу. Испоставило се да се ради о ранохришћанској цркви, оријентисаној правилно у правцу запад – исток, са апсидом на истоку, уз коју је у лапорац била уклесана гробница (сл. 16). Римски споменици били су део инвентара овог објекта, чији најстарији делови могу да се датирају у крај IV и почетак V века. Оно што се чини интересантним је да су ципуси, чији декоративни мотиви нису страни хришћанској популацији, нашли своје место у најсветијем делу цркве – у апсиди. С друге стране, веома лепа надгробна стела од кречњака са посветом паганским боговима (сл. 17), искоришћена је као праг приликом доградње нартекса крајем VI века.¹⁷ Гробница укопана у лапорац чини се да је истовремена с додатим нартексом, тј. изграђена је у VI веку. Црква је доживела и нешто касније поправке (IX – XII век). Источно од цркве откривени су делови још најмање три објекта који су чинили целину с црквом. Девастација ових објеката пре него што су археолози стигли на терен онемогућава нас да прецизније одредимо њихову намену. Како је Муниципијум С напуштен и нема трагова живота у њему после средине IV века, објекти откривени у Отиловићима чине изузетно значајан налаз који сведочи о сутону антике у овом крају. Мања ранохришћанска заједница је након замирања живота у граду, наставила живот у Отиловићима. Иако су објекти били знатно оштећени крајем V или почетком VI века, могуће услед разорног земљотреса који је потресао највише приобална насеља, истраживања су показала да је црква обновљена, али у каснијем периоду, и проширена двориштем на западној страни.

О континуитету живота у плјеваљском крају још од праисторијских времена сведоче тумули истражени у Отиловићима исте године (сл. 18).¹⁸ Реч је о два фунерарна објекта у којима је вршено сахрањивање у дугом временском интервалу – током бронзаног и раног гвозденог доба. Један од истражених тумула (тумул II) био је већим делом девестиран, али је зато други тумул (тумул I) дао обиље материјала и података о начину сахрањивања и веровањима у загробни живот становника који су током II и I миленијума

¹⁶ Пројектом је руководио Радоман Манојловић, директор Завичајног музеја у Плјеваљима, а теренска истраживања обавили су др Мира Ружић и др Миодраг Сладић, научни сарадници Филозофског факултета у Београду, са студентима археологије.

¹⁷ Цвијетић Ј., *Нови епиграфски споменик из Отиловића код Плјеваља*, Старинар 62, Београд 2012, 173–180.

¹⁸ Сладић М., *Praistorijski tumuli u Otlovićima kod Pljevalja*, *Davnine: arheologija u Crnoj Gori* 1, Podgorica 2012, 59–101.

пре н.е. насељавали ове крајеве. Веома је интересантан начин градње овог тумула: око централног гроба (који представља примарну сахрану) нижу се концентрични кругови настали ређањем већих блокова камена, а унутар њих вршене су касније сахране (сл. 19).

Ово су само неки од најважнијих резултата нових истраживања на подручју Муниципијума С. Циљ будућих истраживања биће, стога, да се јасно утврди габарит и стратиграфија града као и структура становништва града, чији су становници сахрањени на коминским некрополама и у Отиловићима. Подаци добијени новим ископавањима на простору „Града“ треба да реше низ научних проблема: димензије и основне карактеристике фортификационог система муниципија, структуру насеља и распоред главних комуникација и јавних грађевина (храмови, управне грађевине, купатила), али и постојање грађевина *extra muros*, као и путева који су овај град спајале са осталим деловима Царства. Коначни резултат ових истраживања је разјашњавање путева и начина романизације области које су дуго биле ван сфере интереса Царства, а које су у једном тренутку постале кључне. То је задатак не само археолога античара, већ и колега која се баве праисторијом и протоисторијом, али и научника из других области, пре свега историчара, лингвиста и историчара уметности.

PhD Mira Ružić

KOMINI (MUNICIPIUM S...) IN THE LIGHT OF NEW RESEARCH

Summary

The unique and extraordinary mosaic about a provincial town which raised during II century to municipal status has been slowly accomplished by well known researchers: Arthur Evans (fig. 1), Karl Patsch (fig. 2), Viennese professor and custodian of Land museum in Sarajevo, who was the first to properly publish epigraphic monuments from this region, and professor Aleksandrina Cermanović–Kuzmanović and academician Dragoslav Srejskić (fig. 3), who have done the first real archaeological excavations in Komini from 1964 till 1976. During this period two antique necropolises were discovered – necropolis I (fig. 4, 6) and necropolis II (fig. 7, 8, 9).

Almost 35 years later on the same task there were again engaged institutions that begun archaeological excavations in Komini: Faculty of philosophy in Belgrade, Republic institute for protection of cultural monuments in Cetinje and

Regional museum in Pljevlja, renewed their cooperation and continued excavation of Komini in October 2007.

During 15 days of excavation an area of circa 300 m² was investigated and parts of ramparts and two towers were discovered (fig. 10). Archaeological investigation of the locality *Grad* in the village of Komini continued in 2008 and supposed position of remnants of Roman town in the area limited by Babića potok, river Vezičnica and modern road was confirmed. In the Southern sector towers 1 and 2 are completely investigated (fig. 11, 12) and two buildings in the Eastern sector (fig. 13, 14). Results reveal the existence of luxurious public buildings (temple, forum) in the centre of the city surrounded and protected by ramparts. Life was streaming inside the city (*intra muros*) as well as in a wide area outside ramparts (*extra muros*), limited by Babića potok and Vezičnica.

The town in Komini lived intensively up to the second part of the IV century when it was suddenly and completely abandoned. Archaeological investigation in 2009 in the village Otilovići revealed building complex of which the best preserved was early christian church with built in spolia – stone monuments from antique necropolis completely devastated by agricultural works (fig. 15, 16, 17). To the East of the church two tumuli were investigated with burials from late Bronze and early Iron age (fig. 18, 19).



Слика 1. Сер Артур Еванс



Слика 2. Професор Карл Пач



*Слика 3. Професорка Александрина Цермановић Кузмановић
и академик Драгослав Срејовић*



Слика 4. Комини, некропола I



Слика 5. Комини, некропола II



Слика 6. Комини, некропола I, домородачки гроб



Слика 7. Комини, некропола I,
криви нож



Слика 8. Комини, некропола II, ципус
Пакотије Монтане (бочна страна)



Слика 9. Комини, некропола II,
стаклени пехар



Слика 10. Комини, Град, ископавања
2007. године



Слика 11. Колмини, Град, кула 1, ископавања 2008. године



Слика 12. Колмини, Град, кула 2, ископавања 2008. године



Слика 13. Комини, Град, грађевине I и II, ископавања 2008. године



Слика 14. Комини, Град, жртвеници, ископавања 2008. године



*Слика 15. Отиловићи, пирамидални ципуси
случајно откривени 2009. године*



Слика 16. Отиловићи, ранохришћанска црква



Слика 17. Отиловићи, надгробна плоча у цркви



Слика 18. Отиловићи, тумул I и II пре ископавања



Слика 19. Отиловићи, тумул I током истраживања